Internasjonal POLITIKK Årgang 69 | Nr. 2 | 2011 | 254–271 | ISSN 0020-577X
© Universitetsforlaget | NUPI | www.idunn.no/ip

FOKUS: BRASIL

Brasiliansk imperialisme i Amazonas?

Hvordan Brasil på samme tid integrerer og fragmenterer verdens største regnskog

TORKJELL LEIRA
Regnskogfondet

Brasil har blitt viktigere i verden. På 2000-tallet har landet har tatt steget fra å være en kjempe på det søramerikanske kontinentet til å bli en global leder. Denne prosessen er vel kjent og godt beskrevet. (Se for eksempel Bethell 2010; Bull 2010; Leira 2010a; Marthoz 2010.)

En mindre kjent komponent i denne utviklingen handler om Brasils ekspansjon i Amazonas. Det siste tiåret har landet investert store politiske og økonomiske ressurser på alle typer integrasjon med sine naboland. Satsingen på Unionen av søramerikanske nasjoner (Unasul) og infrastruktur under paraplyen IIRSA er gode eksempler på dette. Det høye tempoet, det store omfanget og måten dette har blitt gjort på, har fått flere kritiske røster til å kalle det en «brasiliansk imperialisme» i Amazonas (Tautz 2005). Flere har også hevdet at denne type utvikling fører til en territoriell fragmentering av regionen (Zibechi 2006; Gudynas 2010). Ifølge nylig frigitte dokumenter fra Wikileaks skal også Colombias tidligere president Álvaro Uribe ha klaget over Brasils «imperialistiske natur» (*Operamundi* 2011).

I dette paperet vil jeg se nærmere på tre ulike sider ved Brasils relasjoner til og investeringer i nabolandene. For det første: I hvilken grad kan man si dagens utvikling er en forlengelse av en svært ekspansiv historie, som blant annet har resultert i et Brasil over fem ganger så stort som det

En første skisse til dette paperet ble presentert på PhD-kurset «Development and the Environment: A Critical Introduction to Current Latin American Debates» arrangert av NorLARNet og SUM ved Universitetet i Oslo i november 2010. Takk til alle forelesere og medstudenter for inspirasjon og input. En ekstra stor takk til foreleser Eduardo Gudynas for hans grundige og omfattende tilbakemeldinger.

som ble avtalt da den nye verden ble fordelt mellom Spania og Portugal på slutten av 1400-tallet? For det andre: Hvorfor har det vært så viktig for Brasil å drive den søramerikanske integrasjonsprosessen framover? Og for det tredje: Hvilke interesser står på spill når Brasil investerer multimilliardbeløp i energi- og infrastrukturprosjekter i andre Amazonasland? I denne delen vil jeg se på flere konkrete caser i grenseområdene Brasil–Peru og Brasil–Bolivia. Dette vil lede fram til en diskusjon om begrepet imperialisme, her forstått som «aggressiv maktpolitikk for å sikre politisk og økonomisk dominans ut over egne grenser», er en god beskrivelse av historien og dagens utvikling. En rød tråd gjennom hele paperet vil være konsekvensene for Amazonas' miljø og urfolk. Jeg vil avslutte med noen betraktninger om Brasil under president Dilma Rouseff.

Men aller først: Hvilket Amazonas snakker vi om? Amazonas kan referere til verdens største elvesystem eller verdens største regnskog. Det er også navnet på en delstat i Brasil, et fylke i Colombia, en region i Peru og en delstat i Venezuela. Blant annet. Her vil jeg snakke om «det store Amazonas». Amazonas vil derfor i det følgende bety det enorme området som dreneres av elvene Amazonas og Orinoco og hvor den dominerende vegetasjonen er tropisk regnskog. Dette er et område på nesten åtte millioner kvadratkilometer, omtrent 25 ganger Norges areal, og det strekker seg over ni land i Sør-Amerika: foruten Brasil, også Bolivia, Peru, Ecuador, Colombia, Venezuela, Guyana, Surinam og Fransk Guyana. Amazonas er hjem for et overveldende biologisk og kulturelt mangfold. Så mye som 40 prosent av klodens plante- og dyrearter finnes her. Området er bebodd av over 370 ulike urfolk som snakker over 200 språk. Den totale befolkningen er på 33 millioner, hvorav omtrent to tredjedeler bor i Brasil (RAISG 2009; Regnskogfondet 2009).

Portugals og Brasils kolonisering av Amazonas

Innledningsvis noe som ikke kan stå usagt i en tekst om historie, politikk og økonomi i Amazonas: Tusenvis av år før dagens søramerikanske stater ble dannet, levde millioner av mennesker i hele regionen. Oppfatningen av at Amazonas var et stort område med en liten, primitiv befolkning er feil. Nyere arkeologisk, historisk, etnografisk og demografisk forskning viser at kulturene var langt mer utviklede, bysamfunnene langt mer komplekse og befolkningen langt høyere enn tidligere anslått. Kanskje noe paradoksalt har dagens avskoging avdekket rester av voller, veier, byer og store sivilisasjoner mange steder i Amazonas, noe som igjen har ført til en helt ny forståelse av fortidens indianske samfunn og kulturer (Schaan, Bueno & Ranzi 2010). Da europeerne kom på slutten av 1400-tallet, anslås befolkningen i Amazonas til å være 7–10 millioner. Den samlede indianske befolkningen i Amerika i

1492 var på ca. 60 millioner. Til sammenlikning: Det er det omtrent like mange som det bodde i Europa på samme tid (Denevan 1992).

Dette betyr at koloniseringsprosessen i Amazonas alltid har skjedd på bekostning av de som bodde der fra før – hundrevis, kanskje tusenvis av ulike urfolk. Dette fortsetter i Amazonas i dag, og det bringer oss til hovedargumentet i denne delen: Dagens brasilianske ekspansjon i det store Amazonas må ses i lys av landets egen kolonisering av det som i dag er brasiliansk Amazonas. La oss gå kronologisk til verks.

Da portugiseren Pedro Álvares Cabral kom til østkysten av Brasil i år 1500, var kappløpet om kontroll over ressursene i den nye verden allerede i gang. For å hindre konflikter ble de ennå «uoppdagete» områdene i verden forsøkt delt mellom datidens to ledende nasjoner, Spania og Portugal. Først ved flere pavelige resolusjoner i 1493, så ved Tordesillas-traktaten signert av de to landene i 1494. Denne trakk en linje nord–sør gjennom Sør-Amerika, ikke langt fra en linje fra dagens Belém ved utløpet av Amazonaselven i nord og São Paulo i sør. Portugal skulle få alt øst for linjen, Spania alt som lå i vest. Hvis man sammenlikner det tenkte Brasil i 1494 med dagens kart, er forskjellen svært iøynefallende. Brasil er minst fem ganger så stort. Og aller størst forskjell finner man i Amazonas. Der strekker Brasil seg langt vestover, nesten helt til Andesfjellenes begynnelse.

Hovedgrunnen til dette var selvfølgelig at den reelle koloniseringen ikke skjedde ved forhandlingsbordet, men på bakken. Fra kysten av det sørlige Brasil dro tallrike ekspedisjoner på 1500- og 1600-tallet inn i landet. Til fots og til hest var på jakt etter mineraler, rømte afrikanske slaver og indianere til nye slaver. Disse ekspedisjonene, kalt «bandeirantes», la grunnlaget for Brasils krav på land langt til vest for Tordesillas-linjen.

I Amazonas forgikk koloniseringen langs elvene. Spanske Francisco de Orellana 1541 var den første europeer som seilte hele Amazonas fra Andesfjellene til Atlanterhavet.[1] I Brasil er kanskje reisen til portugiseren Pedro Teixeira mer kjent. Han reiste motsatt vei hundre år senere, fra munningen av Amazonaselven helt opp til Quito i Ecuador. Uansett: Det var portugisernes reiser som satte flest varige spor. Sakte men sikkert bygde de fort og bosettinger oppover langs Amazonaselven, og befestet dermed sin kontroll over området. I år 1700 ser brasilkartet omtrent ut slik det gjør i dag.

Den første store økonomiske boomen i Amazonas dreide seg om gummi. Gummieventyret fra midten av 1800-tallet var en kilde til ufattelig rikdom for gummibaronene og ufattelige lidelser for urfolk og andre som levde som slaver, ikke minst i grenseområdene Brasil–Peru–Bolivia. Dagens brasilianske delstat Acre ble «kjøpt» av Brasil fra Bolivia i denne

1. Navnet Amazonas stammer fra ekspedisjonen til de Orellana. I sine beretninger fra reisen forteller han om mektige kvinnelige krigere langs elven som han forbandt med amazonene fra gresk mytologi.

perioden. Forut for dette ser man en systematisk brasiliansk innflytting og overtakelse av gummihandelen. Den brasilianske befolkningen gjør etter hvert opprør, med støtte fra brasilianske militære styrker. For Bolivia var kjøpet et *fait accompli*. I en bok om Amazonas' historie karakteriserer den brasilianske sosiologen Luiz C. Barbosa transaksjonen slik: «Brazilian imperialism in the Amazon region is well illustrated by the acquisition of the territory of Acre from Bolivia» (Barbosa 2000).

Parallelt med en geografisk ekspansjon i Amazonas, vokser det i enkelte av Brasils militære og politiske sirkler fram en frykt for invasjon fra nabolandene. Det hevdes at et påstått «demografisk vakuum» er en risiko for nasjonal suverenitet.[2] Dette ble tydelig under militærdiktaturet (1964–1985). Løsningen på dette problemet og en såkalt fattig «overskuddsbefolkning» i sør og nordøst var en gigantisk plan for å kolonisere Amazonas. Veier ble bygd, og regimet stimulerte millioner av mennesker til å bosette seg i Amazonas og begynne å dyrke jorda. Noen av konsekvensene var massiv avskoging og ytterligere fortrenging av Amazonas' urfolk. I dag er denne politikken vurdert som fullstendig feilslått, ut fra både økonomiske, levestandardmessige og miljømessige kriterier. Den resulterte i en boom-bust utvikling. Kommuner og en liten elite tjener gode penger på rovdrift på naturressursene, særlig tømmer, i en kort periode. Men når skogen er hogd ned, er folket og kommunene like fattige og ressursgrunnlaget ødelagt (Barreto & Silva 2010; Rodrigues mfl. 2009).

Kan Brasils historie i Amazonas karakteriseres som imperialistisk? I brasiliansk historie og statsvitenskap finnes ingen tradisjon for slik språkbruk. Men sett med nabolandenes øyne blir bildet kanskje et annet. Og ser vi det hele fra urfolks ståsted, har koloniseringsprosessen vært ekstremt brutal og undertrykkende, med total økonomisk og politisk dominans som mål. Dette kommer vi tilbake til i den avsluttende diskusjonen.

Søramerikansk integrasjon og den brasilianske masterplanen

De siste ti årene har Brasil vært en drivkraft for søramerikansk integrasjon, både politisk, økonomisk og når det gjelder energi og infrastruktur. Hvorfor? Det korte svaret er at Brasil lenge har hatt en ambisjon om å bli en ledende internasjonal aktør, med det ultimate mål å få en fast plass i et

2. Denne frykten har en lang historie, og kanskje med en viss grunn hvis vi ser på USAs tanker om regionen. I sin bok *Fordlandia* lister Greg Grandin opp en lang rekke heftige planer og utsagn fra 1849 til Al Gore (Grandin 2009: 117). I dag begynner denne frykten å oppfattes som tilgjort. Ifølge nye dokumenter fra Wikileaks skal USAs ambassadør i 2009 ha kalt brasiliansk skepsis til utenlandsk nærvær og NGOer i Amazonas for «den tradisjonelle brasilianske paranoiaen» (*Estado de São Paulo* 2010).

reformert FNs sikkerhetsråd. Det har forutsatt lederskap i Sør-Amerika. Brasil har samtidig ønsket økt økonomisk vekst gjennom lettere markedsadgang for sine produkter i nabolandene og raskere tilgang til eksporthavner ved Stillehavet for å nå de voksende asiatiske markedene, særlig Kina.

Handelsblokken Mercosul (Mercosur på spansk) ble etablert mellom Argentina, Brasil, Paraguay og Uruguay allerede i 1991. Antallet assosierte medlemmer har økt gradvis: Bolivia og Chile (1996), Peru (2003), Colombia og Ecuador (2004). Brasil har ønsket alle nye medlemmer velkommen. Den store konflikten har dreid seg om Venezuela. Landet søkte om ordinært medlemskap i Mercosul i 2006, samtidig som det meldte seg ut av Comunidade Andina (CAN), men Paraguay har lenge nektet å godkjenne søknaden. Brasils myndigheter, ikke minst president Lula, har eksplisitt støttet Venezuelas sak.

Selv om det geografiske omfanget av Mercosul har økt, er nok dybden i integrasjonen mellom landene mer beskjeden enn opprinnelig tenkt. Blant årsakene til dette er Brasils endrede fokus. Delmålet om lederskap i egen region, den såkalte Southern Cone (det sørlige Sør-Amerika) der Mercosul var en avgjørende brikke, var nådd allerede tidlig på 2000-tallet. Vippepunktet var nok den økonomiske krisen i Argentina i 2001 og dens ettervirkninger.

Å bli en leder i hele Sør-Amerika krevde andre institusjoner. Dette forklarer Brasils økende interesse for det som nå er blitt Unionen av søramerikanske nasjoner (Unasur på spansk, Unasul på portugisisk). Initiativet ble tatt på det første søramerikanske toppmøtet i Brasilia i 2000, da Fernando Henrique Cardoso ennå var president i Brasil. Unasul forener i dag de to frihandelsområdene Mercusul og Comunidade Andina (CAN) og inkluderer i tillegg tre land som sto utenfor disse blokkene: Chile, Guyana og Surinam. Til sammen er tolv av de tretten statene i Sør-Amerika samlet, den franske kolonien Fransk Guyana er den eneste som står utenfor. Unasuls ambisjon er tettere politisk og økonomisk samarbeid, og noen ser i framtiden for seg felles pass, parlament og valuta.

Det er ulike meninger om hvor realistisk dette er. Men uansett er Unasul viktig for Brasil. Landet har mer enn halvparten av Sør-Amerikas og Unasuls samlede BNP, ressurser, befolkning og areal. Det er i seg selv mer enn nok til å innta en lederposisjon på et kontinent og i en union. Brasils utfordring er å utføre et vennlig lederskap i en nyopprettet og foreløpig sprikende institusjon, og ikke la seg friste til å bruke kjøttvekten til å trumfe igjennom sin vilje. Det siste Brasil vil, er å bli oppfattet som arrogant og «imperialistisk». Landets nye utenriksminister, Antonio Patriota, ordla seg slik i et intervju i februar: «For det første vil vi [i utenrikspolitikken] prioritere våre partnere i Sør-Amerika. Det er nok å si at jeg i løpet av den første halvannen måned i jobben har besøkt fem presidenter i Sør-

Amerika.» Og videre: «Brasil er et land uten fiender» (Carta Capital 2011, min oversetting).

Et annet delmål for Brasil har vært et sterkere Sør-Amerika. Å være leder for et sterkt kontinent er bedre enn å være leder for et svakt. Også derfor har Unasul vært strategisk for Brasil, både i seg selv, men også for å demme opp mot de USA-ledede planene om et frihandelsområde for hele det amerikanske kontinentet (ALCA/FTAA). Brasil vil heller være nummer én i Sør-Amerika enn nummer to i Amerika.

En tredje institusjon som burde være relevant i diskusjonen om utviklingen i Amazonas, er OTCA – Organisasjonen for traktaten for samarbeid i Amazonas. Traktaten mellom åtte Amazonasland (Fransk Guyana er ikke med) ble underskrevet så tidlig som i 1978. Traktaten er et «juridisk instrument som anerkjenner at Amazonas er grenseoverskridende» og skal sikre «harmonisk utvikling» inkludert «etablering av adekvat transport- og kommunikasjonsinfrastruktur» (OTCA 2011, min oversetting).

OTCA har altså et mandat til å legge til rette for samarbeid om miljø og bærekraftig utvikling i det store Amazonas. Infrastruktur var et område som eksplisitt skulle behandles i dette perspektivet. Men dessverre er organisasjonen kronisk underfinansiert (den avhenger av utviklingshjelp fra EU) og har liten politisk prestisje. Ved å opprette et permanent sekretariat i Brasilia i 2002, var håpet at OTCA og miljøperspektivet skulle få en viktigere rolle i integrasjonsprosessen i regionen, med det har ikke slått til. I dag er det Unasul som er lokomotivet, med hovedfokus på politisk og økonomisk integrasjon

I dag ser vi at den brasilianske masterplanen slo til. Elleve år etter det første søramerikanske toppmøtet framstår Brasil som en leder for et sterkere og mer selvbevisst Sør-Amerika.

Brasilianske milliardinvesteringer og fragmenteringen av Amazonas

For Brasil har det vært viktig å utvikle de rette institusjonene. Like viktig har det vært å sørge for integrasjon på bakken, og de mest strategiske områdene har vært energi og infrastruktur. Brasil har investert massivt i vannkraftutbygging og veibygging i sine naboland de siste fem årene. En av konsekvensene er, kanskje paradoksalt, en fragmentering av Amazonas.

Under paraplyen IIRSA (Initiativet for integrasjon av den regionale infrastrukturen i Sør-Amerika) satser landene i Sør-Amerika på å bygge infrastruktur for transport, energi og kommunikasjon. Investeringer for nesten 600 milliarder kroner var planlagt i perioden 2005–2010. Den aller største satsingen er på veier og vannkraft (IIRSA 2011).

Initiativet til IIRSA ble tatt på det samme søramerikanske toppmøtet i Brasilia som startet Unasul-prosessen. IIRSA kom i gang nesten umiddelbart, Unasul tok naturlig nok lenger tid. IIRSA er i dag er lagt inn under Unasul, og her ser vi hvordan den politisk-institusjonelle integrasjonen som Unasul er et uttrykk for, smelter sammen med den økonomiske og fysiske integrasjonen manifestert ved IIRSA.

Brasil satser enorme summer på investeringer i energi og infrastruktur i brasiliansk Amazonas gjennom sitt eget program for akselerert økonomisk vekst (PAC). Juvelen i kronen er det svært omstridte vannkraftprosjektet Belo Monte i Xingu-elven i Amazonas, andre eksempler er asfaltering av hovedveier gjennom regnskogen (ISA 2009). Mange oppfatter det som et historisk paradoks at det er president Lulas og nå president Dilma Rouseffs regjeringer som fullfører militærdiktaturets prosjekter, koste hva det koste vil.[3] Redaktøren for vitenskapsbilaget i Brasils ledende avis, *Folha de São Paulo*, kommenterte den omstridte anbudsrunden for Belo Monte slik: «Et av militærregimets prosjekter har fått en finale som er et diktatur verdig» (Folha de São Paulo 2010, min oversetting).

Den ekstraktivistiske treenigheten

Hvorfor er det så viktig med energi og veier? Amazonaslandene er i høy grad råvareøkonomier. Omtrent 90 prosent av all eksportinntekt i Bolivia, Ecuador, Guyana, Peru og Venezuela skriver seg fra råvarer. I Colombia kommer rundt 70 prosent fra råvareeksport, og selv i industrigiganten Brasil er tallet cirka 60 prosent (ECLAC 2010). En stor del av disse råvarene, hvis vi ser bort fra Venezuela, finnes i Amazonas. To eksempler: Omtrent alle nye olje- og gassreserver i Bolivia, Colombia, Ecuador og Peru finnes i det store Amazonas. Og det aller meste av gruvedriften i Brasil, inkludert Norsk Hydros 30 milliarder kroners oppkjøp av brasilianske Vales bauxittgruver, aluminaraffinerier og smelteverk, ligger i Amazonas. Disse råvarene eksporteres ofte uten foredling, en økonomisk praksis som gjerne kalles ekstraktivisme.

På topp i de siste statistikkene over Brasils eksport finner vi jern og jernmalm med 8,7 prosent av totale eksportinntekter. Men like etter, overraskende for mange, kommer soyabønner med 7,5 prosent (ECLAC 2010). De siste ti årene har det skjedd en endring i soyaproduksjonen i Brasil. Nå produseres den i stadig større grad på gigantiske plantasjer for eksport uten foredling, en praksis som kan kalles landbruks-ekstraktivisme. Også her har vi en klar norsk link: 400 000 tonn soyabønner fra Mato Grosso i Brasil importeres hvert år av Denofa fabrikker i Fredrikstad.

3. Både Lula og Dilma ble fengslet under militærdiktaturet, og deres Arbeidernes Parti (PT) vokste fram som en av de viktigste kritikerne av regimet på begynnelsen av 1980-tallet.

Ekstraktivisme fører til fragmentering. Produksjonen skjer ofte i lukkede enklaver, forbundet med transportkorridorer, adgang til eksporthavnene og energilinjer fra vannkraftverk eller oljeraffinerier. Eduardo Gudynas argumenterer slik: «Many of these enclaves are yet one more ingredient in a process of geographical fragmentation, especially in the Andean and Amazon zones. While within the enclaves a strong state is felt, they are surrounded by broad «deterritorialized» regions where the state can't guarantee its presence in an adequate and homogenous manner» (Gudynas 2010: 5).

Det er altså en tett kobling mellom ekstraktivismen som er beskrevet ovenfor og dagens satsing på energi og infrastruktur i Amazonas. Vi kan kalle det den ekstraktivistiske treenigheten: Råvareproduksjon krever mye energi, og produktene krever rask og billig adgang til eksporthavnene.

Parallelt med satsing hjemme, finansierer Brasil en lang rekke vannkraftprosjekter i andre land og utbygging av veier mellom Brasil og nabolandene. De miljømessige og menneskerettslige konsekvensene av denne utviklingen er formidable, noe som illustreres godt ved følgende tre caser: Asfalteringen av den transoseaniske hovedveien mellom Brasil og Peru, vannkraftverket Pakitzapango i Ene-elven i Peru, samt vannkraftkomplekset i Madeira-elven i Brasil og Bolivia. Dette er langt fra noen utyllende liste (for flere eksempler, se Leira 2010a).

Case 1. Den transoseaniske hovedveien Brasil–Peru

Asfalteringen av veien mellom Acre i Brasil og Madre de Dios i Peru er så godt som ferdig. Fra et brasiliansk perspektiv er dette den lenge etterlengtede åpningen til Stillehavet. En fersk analyse fra Reuters oppsummerer det på denne måten: «New highways stretching across South America from the Atlantic to the Pacific oceans will consolidate Brazil's role as the continent's leader and give it an alternative export outlet to Asia» (Reuters 2011).

Det er altså eksporten til Asia, først og fremst Kina, som er det sentrale. Kina har de siste årene gått forbi USA som Brasils viktigste handelspartner. Den årlige handelen mellom de to landene er nå på 56 milliarder dollar, en 25-dobling siden år 2000 (for mer om forholdet Kina–Brasil, se Bull & Kasahara 2011).

Brasils Asia-eksport av mineraler og landbruksprodukter som soya og storfekjøtt fra Amazonas har til nå blitt fraktet med trailere eller tog sørover til havner i São Paulo og derfra med tankskip sørover rundt sørspissen av Amerika. En annen eksportrute har vært nordover på veier og elver til Amazonaselven, derfra i tankskip østover til munningen av Amazonaselven, så nordover og til slutt vestover via Panamakanalen. Snarveien rett vest gjennom Peru er for brasiliansk eksportnæring altså realiseringen av en gammel drøm. På mange måter er denne transoseaniske hovedveien en konkret manifestering av et viktig skifte i globale handelstrender og

global politikk, der BRIK-landene blir stadig viktigere. Det er Brasil som har finansiert veiprosjektet, først og fremst via den brasilianske utviklingsbanken BNDES, og utbygger er brasilianske Odebrecht.[4]

Veien går gjennom noen av de mest artsrike regnskogsområdene i Amazonas. Det bor en lang rekke urfolk i regionen, i begge land. Det har vært stor motstand mot prosjektet fra miljø- og urfolksbevegelsen. Et hovedargument har vært at veien kutter opp og fragmenterer regnskogen og leveområdene til urfolk i området, videre at den gjør ukontrollert bosetting i området lettere. Det fører igjen med seg økt avskoging og høyere utslipp av klimagasser.

Case 2. Vannkraftprosjektet Pakitzapango i Rio Ene, Peru

I Rio Ene i peruansk Amazonas planlegges ett av Perus største vannkraftverk. Paquitzapango, etter Ashaninka-indianernes språk, er ett av i alt 15 vannkraftprosjekter i Peru som omfattes av energiavtalen mellom Peru og Brasil som ble underskrevet i 2009. Planlagt oppstart for byggingen er 2011, og ansvarlig for prosjektet er det statlige brasilianske elektrisitetsselskapet Eletrobrás (Dams-info 2011).

De berørte Ashaninka-indianerne er sterkt imot prosjektet.[5] De hevder prosjektet bryter både peruansk lovgivning og internasjonal lov (ILOs konvensjon 169 om urfolks rettigheter og FNs erklæring om urfolks rettigheter – UNDRIP) vedrørende konsultasjon og medbestemmelse. Ashaninkaene kommenterer interessant nok også energiavtalen mellom Peru og Brasil: «Additionally, it is outrageous that the construction of a hydroelectric dam in Pakitzapango is being negotiated within the framework of the energy agreement between Peru and Brazil, given the lack of information on the socio-economic and environmental conditions of such construction. Furthermore, such agreement was being discussed even though there is not a National Energy Plan. The construction of the dams is being done in the interest of Brazil» (Ashaninka 2010).

Kraften skal gå til Brasils gruve- og smelteverksindustri. Den brasilianske utviklingsbanken BNDES finansierer, og brasilianske entreprenører bygger. Ashaninka-indianerne frykter at 10 000 mennesker må tvangsflyttes (*Economist* 2011a). Dette prosjektet er således blitt et klassisk eksempel på hvordan mektige utenlandske selskaper tar seg til rette på bekostning av miljøet og lokale interesser. Den peruanske regjeringen, ledet av president Alan Garcia, er en stor tilhenger av planene.

---

4. Miljøansvarlig i Odebrecht Peru bekrefter Gudynas argument om fravær av staten: «What is lacking in this area is the presence of the state» (Reuters 2011)

5. Ashaninkaene nekter myndighetene å bruke Ashaninka-ordet Paquitzapango om prosjektet. Foreløpig uten suksess.

Case 3. Vannkraftkomplekset i Rio Madeira, Brasil–Bolivia

Rio Madeira er Amazonaselvens største sideelv. Den går gjennom store deler av brasiliansk Amazonas før den krysser grensen over til Bolivia og deler seg opp i flere bielver. I 2008 begynte Brasil å bygge to store demninger på brasiliansk side, Santo Antonio og Jirau, og ytterligere to er planlagt.

De miljømessige og sosiale konsekvensene av disse prosjektene er store. Prosessen fram til byggestart har vært omstridt, miljø- og urfolksbevegelsen kaller den direkte skandaløs. Kritikken går på for dårlige miljøkonsekvensanalyser, elendige konsultasjon med berørte urfolk (jfr. ILO 169 og UNDRIP) og annen lokalbefolkning og en farse av en anbudsrunde. Miljødirektoratet Ibama fant opp en ny kategori for «delgodkjenning» av prosjektet for at det skulle kunne settes i gang. I ettertid har det kommet fram at Ibamas tekniske undersøkelse frarådet godkjenning av prosjektet, men at ledelsen likevel godkjente det.[6]

I Bolivia er det også planlagt to store vannkraftverk, kalt Hidroeléctrica binacional Brasil–Bolivia og Cachuela esperanza. Planlagt oppstart i 2011/2012. I de offisielle planene går det fram at kraften er tenkt å dekke det lokale kraftbehovet og sørge for utvikling i boliviansk Amazonas, samt sikre bedre navigasjon i elvene. Men som i eksemplet fra Peru: Ressursene vil komme fra Brasil, brasilianske entreprenører vil stå for byggingen, og det meste av kraften vil eksporteres til Brasil (CEADESC 2011; Dams-info 2011). Det er også planlagt en rekke sluser, mudring og oppretting av elveløpene slik at store tankskip kan nå de nye riksveiene som bygges i Bolivia og Peru.

Til sammen er dette det største prosjektkomplekset under IIRSA-paraplyen, med en beregnet kostnad på opp mot 100 milliarder kroner. Den brasilianske utviklingsbanken BNDES garanterer alene for over 40 milliarder kroner i de to igangsatte prosjektene i Brasil. Brasil har de samme beveggrunnene i Bolivia som i Peru: Stabil kraftforsyning til brasiliansk gruvedrift og industri. Brasil finansierer prosjektene, men samtidig eksporterer de miljøkonsekvenser, risiko og rettighetsbrudd til nabolandet.

Hvordan integrasjon fører til fragmentering

Disse tre casene er eksempler på en mye større bevegelse i Amazonas i dag. Mer enn 150 store og små vannkraftverk er planlagt i Amazonas de neste årene (Dams-info 2011). Under IIRSA-paraplyen er over 500 prosjekter planlagt; bare i Amazonas er 26 riksveier, 13 elvetransportårer, 18 havneanlegg, 7 vannkraftverk og 9 høyspentlinjer underveis (IIRSA 2011; Piedrafita 2010).

6. Alt dette har vi senere sett i prosessen rundt Belo Monte.

Dette vil ha store konsekvenser. For å få en idé om hvor store, har brasilianske miljøorganisasjoner undersøkt prosjektene under IIRSA og det brasilianske programmet for akselerert økonomisk vekst (PAC), og funnet ut at de til sammen vil påvirke områder på nærmere 2,5 millioner kvadratkilometer. Det er mellom sju og åtte ganger så stort som Norge. Prosjektene vil berøre 107 urfolksterritorier, 47 nasjonalparker og 90 naturvernområder, i tillegg til 484 prioriterte områder for bevaring av biologisk mangfold. 322 av disse områdene ligger i Amazonas. Prosjektene vil også påvirke 145 verneområder utenfor Brasils grenser (Piedrafita 2010).

Ser vi nærmere på enkeltprosjektene for energi og veier i Amazonas, er det seks trekk som går igjen. For det første: Hovedveier og anleggsveier fragmenterer regnskogen og åpner opp for ukontrollert bosetting, landtyveri og konflikter om jord, ulovlig landbruk og ulovlig hogst. Det fører til mer avskoging, høyere utslipp av klimagasser og truer det biologiske mangfoldet. For det andre truer mange av prosjektene med å stykke opp urfolks allerede anerkjente territorier og tradisjonelle leveområder. Brudd på urfolks rett til konsultasjon etter ILO 169 og UNDRIP er heller regelen enn unntaket. En tredje tendens er at landenes miljølovgivning tøyes og brytes for å garantere at prosjektene gjennomføres. For det fjerde fører megaprosjektene til dårlig forberedt migrasjon til fattige urbane sentre i Amazonas som allerede lider under fravær av statlige tjenester som vann, kloakk, helse og utdanning.

Et femte trekk er sterk lokal motstand, særlig blant de berørte urfolkene. En sjette tendens er latterliggjøring og politisk undertrykking av prosjektenes motstandere og forsøk på kooptering av urfolksledere og andre talspersoner for de berørte lokalsamfunnene (Piedrafita 2010).

For brasilianske myndigheter og private selskaper er det svært beleilig at alle disse problemene forblir i nabolandene. *The Economist* omtaler Belo Monte slik: «Like other big projects, it has been repeatedly delayed by legal challenges from environmentalists, who prefer biomass, wind and energy-saving measures, and by the need to obtain environmental licences at each stage. Those are reasons why Brazilian firms want to build dams across the border in Peru» (*Economist* 2011b).

IIRSA blir framstilt som et historisk initiativ for integrasjon i Sør-Amerika. Men som de tre casene og dokumentasjon fra kontinentets urfolk og miljøbevegelse viser, vil disse prosjektene også føre til fragmentering av Amazonas, av regnskogen og urfolks territorier.

Hovedaktørene i Brasil og sammenblandingen offentlig–privat

La oss se litt nærmere på hvilke brasilianske aktører som er involvert i disse og andre liknende prosjekter i Amazonas.

Brasils viktigste økonomiske redskap er den nasjonale banken for økonomisk og sosial utvikling (BNDES). Det er en av de aller største finansielle aktørene i verden, med en omsetning på 600 milliarder kroner i 2010. Til sammenlikning: Det er mye mer enn Verdensbanken og nesten like mye som hele det norske statsbudsjettet. En endring i BNDES' regelverk tidlig på 2000-tallet gjorde det mulig for banken å operere utenfor Brasils grenser. Forutsetningen var at investeringene skulle knyttes til brasilianske varer og tjenester. På denne måten er BNDES blitt Brasils viktigste instrument for å bygge opp brasilianske selskaper i utlandet.

Til sammen er det en håndfull selskaper som gjennomfører de brasilianske energi- og infrastrukturprosjektene i nabolandene. Det er de fire store i Brasils entreprenørverden: Odebrecht, Andrade Gutiérrez, Camargo Correa og Queiroz Galvão, og det er de to statsdominerte elektrisitetsselskapene Furnas og Eletrobrás. I tillegg er BNDES en hovedinvestor i storfekjøttindustrien i Amazonas ved selskaper som JBS og Marfrig, i verdens største gruveselskap Vale og verdens nest største oljeselskap Petrobrás. Enkelte av lederne i disse selskapene hopper gjerne mellom selskapene og politiske poster som ministre eller politiske sekretærer.

En ny tendens er at brasilianske pensjonsfond, som i de statlige bankene Banco do Brasil og Caixa, investerer stort i de samme selskapene. Dette, hevder flere, er på grunn av Lula-regjeringens strategi å utnevne sine folk til styrene i disse pensjonsfondene.

For å gjøre konspirasjonsteorien komplett: Det er de store entreprenørselskapene som finansierer valgkampene. Og i Brasil er korrupsjon blant politikerstanden utbredt, og overfakturering ved offentlige byggeprosjekter er kronisk.

Konspirasjon eller ikke, vi er uansett vitne til en usunn sammenblanding av offentlige og private interesser. BNDES subsidierer private selskaper for å bygge ut både hjemme og i nabolandene, finansiert med nyutstedte statsobligasjoner. *The Economist* uttrykker bekymring for selskaper i USA: «... critics reckon BNDES lends to the wrong people. Four-fifths of the value of its loans goes to large companies (those with over 500 staff). The bank has lent Petrobras, the state oil giant, 25 billion reais. JBS and Marfrig, two large firms, got about 18 billion reais between them. Both have been on acquisition sprees abroad, snapping up American food suppliers. This, the critics say, is the covert creation of national champions by the state» (*Economist* 2010a).

Imperialisme eller ikke imperialisme – er det spørsmålet?

De siste 500 årene har vi sett en gradvis kolonisering av Amazonas. Portugal og Brasil var interessert i å befeste et størst mulig territorium, og gikk

ikke av veien for å bruke makt for å nå sine mål. Men landet var ikke spesielt opptatt av integrasjon med resten av Sør-Amerika. For å dra en annen litterær parallell: Brasil var i svært mange år seg selv nok. Landet var mer opptatt av Europa og USA.

Koloniseringsprosessen var svært brutal. 90 prosent av den opprinnelige indianske befolkningen i Amazonas døde av sykdommer, slaveri, tvunget forflytting, flukt, regelrette nedslaktinger og sosial kollaps de første 150 årene etter europeernes ankomst. Brasils areal ble etter aggressiv portugisisk og brasiliansk kolonisering over fem ganger så stort som det Tordesillas-traktaten bestemte. Vi har videre sett at koloniseringen av brasiliansk Amazonas fra 1960-tallet var eksplisitt militært og geopolitisk motivert. Avskoging og menneskerettighetsbrudd var blant de direkte konsekvensene.

Men kan vi kalle dette imperialisme? I Brasil er det ingen tradisjon for en slik språkbruk, men la oss snu på det. Hadde nabolandene ført en liknende politikk overfor Brasil, er det godt mulig brasilianske statsvitere og historikere ville brukt begrepet flittig. Jeg mener imperialisme, forstått som «aggressiv maktpolitikk for å sikre politiske og økonomiske interesser ut over egne grenser» er en dekkende beskrivelse av Portugals kolonisering og senere Brasils historie vis-à-vis sine naboland i Amazonas.

Sett med urfolks øyne har Portugals og Brasils opptreden vært opplagt imperialistisk og ført til regelrette folkemord. Fra dag én var det ressursutnyttelse, politisk og økonomisk dominans som var målet. Det har skjedd med makt, på svært brutalt vis. Årsaken til at man vanligvis ikke regner det som imperialisme, er nok at urfolkene som bodde der fra før ikke var så viktige. De ble ikke engang regnet for å være mennesker den første tiden. Europeiske teoretikere som utviklet begrepet var opptatt av europeisk imperiebygging i Afrika og Asia på 1800- og 1900-tallet, da de fleste landene i Sør-Amerika allerede var selvstendige nasjoner. De indianske folkene og nasjonene telte liksom ikke med. Det er dette, for å ta et teoretisk sidesprang, Slater kaller etnosentrisk universalisme i teoribyggingen (Slater 1992).

Men i dag? Er det brasiliansk imperialisme vi er vitne til i det store Amazonas gjennom satsingen på politisk integrasjon og storstilt investering i energi og infrastruktur i nabolandene? Jeg tror vi kan kalle det en light-versjon. Brasil søker åpenbart å sikre sine interesser ut over egne grenser. Med dagens økonomiske vekst og store handelsoverskudd, på grunn av Kinas enorme behov for råvarer, kan Brasil bruke økonomiske muskler i Amazonas heller enn åpent maktpolitiske. Noe som taler mot å omtale dette som imperialisme, er at de politiske og økonomiske elitene i nabolandene i stor grad er fornøyd med utviklingen.

I nabolandene finnes det likevel en mer økonomisk-ideologisk motivert bekymring for at Brasil skal erstatte USA som tyngdepunktet i en ny

sentrum–periferi-relasjon. En diskusjon om en ny type avhengighet er kanskje mer interessant enn diskusjonen om imperialisme eller ei. I lys av Brasils forhold til nabolandene i dag, er det uansett bemerkelsesverdig å se hva avhengighetsteoretikerne Susan Faledo og Fernando Henrique Cardoso (senere Brasils president i årene 1995–2002) skrev på 1970-tallet. Brasils posisjon i forhold til Vesten var det de kalte «associated-dependent development». Jorge Larrain forklarer det slik: «It is a form of development which is sustained by foreign investment (especially by multinational corporations) in association with internal capital through the import of technology, and which cyclically produces, as in any other process of capitalist development, increased wealth and the progress of productive forces but also increased proletarianization, marginalization and poverty» (Larrain 1989: 161). Cardoso hevder denne formen for avhengig utvikling «benefits the local bourgeoisies and promotes their expansion, on the condition that they become associated with or «feudalized» by the multinational oligopolies and the State» (Cardoso 1973, gjengitt i Larrain 1989: 163). Bortsett fra noen utdaterte begreper er dette en ypperlig beskrivelse av Brasils ekspansjon i sine naboland i Amazonas i dag.

Motstanden kommer først og fremst fra dem som kjenner hvor skoen trykker: urfolksbevegelsen, miljøbevegelsen, små og mellomstore bønder, småbedrifter i vareproduksjon. De store, for å gjøre en grov forenkling, tjener på dagens utvikling. Myndighetene bruker brasiliansk kapital til å bygge energi og infrastruktur og satser på å bli med på laget når Brasil blir en spiller på den globale arenaen. Nasjonale entreprenører blir underleverandører til brasilianske kolleger, men tjener like fullt gode penger. Den gjengse oppfatningen formuleres godt av Marthoz: «Though suspected by some of its neighbours of harbouring hegemonic intentions, Brazil raises fewer concerns than other emerging countries in terms of geopolitical domination» (Marthoz 2010).

Erfaringen med latterliggjøring av megaprosjektenes motstandere har gjort det nødvendig å slå fast noe helt banalt: Urfolk og miljøbevegelse er ikke imot utvikling eller prinsipielt motstandere av energi- eller infrastrukturprosjekter, selv om myndigheter og utbyggere ofte framstiller det slik. Det de ønsker er best mulig utvikling med minst mulig skade på regnskogen, og størst mulig respekt for urfolks rettigheter. Dagens prosjekter oppfattes som en ikke-bærekraftig, gammeldags modell. De sterke reaksjonene vi ser over hele Amazonas i dag er et uttrykk for desperasjon, redsel for at oppnådde rettigheter og territorier står i fare og en oppfatning av at myndighetene presser igjennom disse prosjektene for enhver pris. Urfolk føler de står med ryggen mot veggen og blir ofret på «utviklingens» alter.

Hvor går Brasil under Dilma Rouseff?

President Lula da Silva har nettopp levert stafettpinnen til sin etterfølger Dilma Rouseff. Med bakgrunn som gruve- og energiminister har hun vært utbyggernes beste venn.[7] *The Economist* beskrev henne slik under valgkampen i 2010: «Dilma Rouseff has a record of favouring destructive infrastructure projects in the Amazon» (*Economist* 2010b). Valgkampen ble likevel preget av høyere miljøinteresse enn noen gang, takket være tidligere miljøvernminister Marina Silvas kandidatur. Hennes eksepsjonelt gode resultat med 20 prosents oppslutning i første valgomgang, og Dilma Rouseffs miljølovnader før andre valgomgang, ga mange forventninger om en mindre intens utbygging i Amazonas de neste årene (Leira 2010b; Leira 2010c).

I dag tyder de fleste tegnene på at satsingen på energi og infrastruktur vil fortsette med uforminsket styrke. Vannkraftprosjektet Belo Monte fikk nettopp utstedt sin «delvise» miljølisens av miljødirektoratet Ibama, men bare etter at organets president så seg tvunget til å gå av. Landets nye gruve- og energiminister, Edison Lobão (og interessant nok ikke regjeringens ansvarlige, miljøvernminister Izabela Teixeira), har allerede varslet at miljølisensene vil komme raskere under denne regjeringen enn tidligere. Lovforslaget om gruvedrift på urfolks territorier er igjen løftet opp på agendaen i Kongressen, på samme måte som lovforslaget om å svekke skogloven. I kuttpakken på 165 milliarder kroner, annonsert av president Rouseff i februar, er programmet for akselerert økonomisk vekst (PAC), selve legemliggjøringen av satsingen på energi og infrastruktur, det eneste som er spart. Og svært bekymringsfullt: De aller siste månedene viser avskogingen i Amazonas tegn til å øke, med en viss kobling til de nye store energi- og infrastrukturprosjektene (Imazon 2011; EcoAmazônia 2011).

Dilmas valgkampmotto var: «For at Brasil skal fortsette å forandre seg». Kontinuitet og forandring på én gang. Genialt som valgkampmotto i Brasil i 2010 (Leira 2010d). La oss håpe hun vil klare å gi kontinuitet til innsatsen mot avskoging som har gitt så strålende resultater de siste fem årene. Og forandring til sin egen profil som forkjemper for militærregimets megaprosjekter i Amazonas.

7. Kanskje er det slik at Dilma Rouseffs «slip of the tongue» under klimatoppmøtet i København i 2009 viste hennes sanne ansikt? Der sa hun rett ut at «miljøet er et hinder for utviklingen».

Litteratur

Ashaninka (2010) «Statement of Ashaninka Communities from the Ene River Basin About the Hydroelectric Dam Project in Pakitzapango». Tilgjengelig på http://www.internationalrivers.org/en/latin-america/peru/statement-ashaninka-communities. Lesedato 31.01.11.

Barbosa, Luiz, C. (2000) *The Brazilian Amazon Rainforest: Global Ecopolitics, Development, and Democracy*. Lanham, Maryland: University Press of America.

Barreto, Paulo & Daniel Silva (2010) «Will Cattle Ranching Continue to Drive Deforestation in the Brazilian Amazon?» Tilgjengelig på http://www.imazon.org.br/novo2008/arquivosdb/CattleRanching-Deforestation.pdf. Lesedato 02.02.11.

Bethell, Leslie (2010) «Brazil: Regional Power, Global Power». Tilgjengelig på http://www.opendemocracy.net/leslie-bethell/brazil-regional-power-global-power. Lesedato 31.01.11.

Bull, Benedicte (2010) *Latinamerikanske utfordringer*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Bull, Benedicte & Yuri Kasahara (2011) «Brasil og Kina: Partnere eller konkurrenter?», *Internasjonal Politikk*, *69*(2).

Carta Capital (2011) A política Sul-Sul é a prioridade. Carta Capital 16.02.11, Ano XVI, No 633.

CEADESC (2011) *Atlas de Megaproyectos en Bolivia*. Cochabamba, Bolivia: Centro de Estudios Aplicados a los Derechos Económicos, Sociales y Culturales (CEADESC) (under utgivelse).

Dams-info (2011) «Dams in Amazonia». Tilgjengelig på http://www.dams-info.org/en/dams/view/paquitzapango/. Lesedato 31.01.11.

Denevan, William M. (1992) *The Native Population of the Americas in 1492*. 2nd ed. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

ECLAC (2010) *Statistical Yearbook for Latin America and the Caribbean 2010*. Tilgjengelig på http://websie.eclac.cl/anuario_estadistico/anuario_2010/eng/index.asp. Lesedato 24.02.11.

EcoAmazônia (2011) «Rondonia Campeão do desmatamento: Efeito hidreletrica?» Tilgjengelig på http://oecoamazonia.com/br/blog/155-porto-velho-campeao-do-desmate-efeito-hidreletrica. Lesedato 26.02.11.

Economist (2010a) «Brazil's Development Bank: Nest Egg or Serpent's Egg?» Tilgjengelig på http://www.economist.com/node/16748990?story_id=16748990. Lesedato 24.02.11.

Economist (2010b) «Brazil's Next Government». Tilgjengelig på http://www.economist.com/node/16996919?story_id=16996919. Lesedato 24.02.11.

Economist (2011a) «Peru's Energy Ambitions: Hydro-Powered Dreams». Tilgjengelig på http://www.economist.com/node/18114659. Lesedato 24.02.11.

Economist (2011b) «Electricity in Brazil: Don't Mention the B-Word». Tilgjengelig på http://www.economist.com/node/18114669. Lesedato 24.02.11.

Estado de São Paulo (2010) «Wikileaks: Embaixador dos EUA vê «paranóia brasileira» com Amazônia». Tilgjengelig på http://www.estadao.com.br/noticias/internacional,wikileaks-ex-embaixador-dos-eua-ve-paranoia-brasileira-com-amazonia,648095,0.htm. Lesedato 31.01.11.

Folha de São Paulo (2010) «Projeto de Belo Monte ganha «finale» digno do regime militar». Tilgjengelig på http://www1.folha.uol.com.br/folha/dinheiro/ult91u724044.shtml. Lesedato: 01.02.11.

Grandin, Greg (2009) *Fordlandia: The Rise and Fall of Henry Ford's Forgotten Jungle City*. London: Icon Books.

Gudynas, Eduardo (2010) «The New Extractivism of the 21st Century. Ten Urgent Thesis about Extractivism in Relation to Current South American Progressivism». Americas Program Report. Tilgjengelig på http://www.cipamericas.org/. Lesedato 02.11.10.

IIRSA (2011) «The IIRSA Portofolio». Tilgjengelig på http://www.iirsa.org//Cartera_ENG.asp?CodIdioma=ENG. Lesedato: 24.02.11.

Imazon (2011) «Boletim Transparência Florestal da Amazônia Legal Dezembro 2010 e Janeiro 2011». Tilgjengelig på http://www.imazon.org.br/novo2008/publicacoes_ler.php?idpub=3814. Lesedato 26.02.11.

ISA (2009) *Atlas de Pressões e Ameaças às Terras Indígenas na Amazônia Brasileira*. São Paulo: Instituto Socioambiental.

Larrain, Jorge (1989) *Theories of Development*. Cambridge: Polity Press.

Leira, Torkjell (2010a) «Brasil». Landartikkel i *Latin-Amerikaårboka 2010*. Oslo: Solidaritet forlag.

Leira, Torkjell (2010b) «En ny politisk kraft i Brasil? Behind the News Analysis for NorLARNet». Tilgjengelig på http://www.norlarnet.uio.no/news/behind-the-news/2010/a_new_political.html. Lesedato 30.01.11.

Leira, Torkjell (2010c) «Brazil's 2010 Presidential Elections and the Environment. Speaking Notes from the NorLARNet Seminar 'Elections in Brazil'», Oct. 19th 2010. Tilgjengelig på http://brasilamazonas.blogspot.com/2010/10/brazils-2010-presidential-elections-and.html. Lesedato 20.01.11.

Leira, Torkjell (2010d) «Etter presidentvalget: Hvor går Brasil?» Tilgjengelig på http://www.nyemeninger.no/alle_meninger/cat1002/subcat1022/thread100406/#post_100406. Lesedato 30.01.11.

Marthoz, Jean-Paul (2010) «Brazil's Emergence and the Potential for Norwegian Peacebuilding Diplomacy». Noref Reports. Tilgjengelig på http://www.peacebuilding.no/eng/Publications/Noref-Reports2/Brazil-s-emergence-and-the-potential-for-Norwegian-peacebuilding-diplomacy. Lesedato 02.02.11.

Operamundi (2011) «Wikileaks: Colombia reclamou com EUA do 'espirito imperialista brasileiro'». Tilgjengelig på http://operamundi.uol.com.br/reportagens_especiais_ver.php?idConteudo=9717. Lesedato 22.02.11.

OTCA (2011) «Amazon Cooperation Treaty». Tilgjengelig på http://www.otca.info/portal/tratado-coop-amazonica.php?p=otca. Lesedato 22.02.11.

Piedrafita, Marcelo (2010) «Projetos de Infraestrutura na Amazônia: Planos governamentais para o 'desenvolvimento' e a 'integração' e conseqüências para o meio ambiente e as populações locais». Innlegg på Regnskogfondets Amazonasseminar oktober 2010. Vil publiseres i løpet av 2011 på www.regnskog.no

RAISG (2009) *Amazonia 2009 – Protected Areas and Indigenous Territories*. Amazon Geo-Referenced Socio-Environmental Information Network (RAISG). Også tilgjengelig på http://raisg.socioambiental.org/node/106. Lesedato 31.01.11.

Regnskogfondet (2009) «Regnskogens tilstand». *Nytt fra Regnskogfondet* nr. 2-2009. Oslo: Regnskogfondet. Også tilgjengelig på: http://www.regnskog.no/Om+Regnskogfondet/Publikasjoner/Regnskogens+tilstand. Lesedato 31.01.11.

Reuters (2011) «Analysis: Highways Open New South American Trade Routes». Tilgjengelig på: http://www.reuters.com/article/2011/01/26/us-latinamerica-trade-idUSTRE70P93R20110126. Lesedato 02.02.11.

Rodrigues, Ana S. L. mfl. (2009) «Boom-and-Bust Development Patterns Across the Amazon Deforestation Frontier», *Science*, 12. juni 2009, *324*(5933): 1435–1437. Også tilgjengelig på http://www.sciencemag.org/content/324/5933/1435. Lesedato 02.02.11.

Schaan, Denise, Miriam Bueno & Alceu Ranzi (2010) «Geoglifos do Acre. Novos desafios para a arqueologia Amazônica». Tilgjengelig på http://www.geoglifos.com.br/Schaan.pdf. Lesedato 24.02.11.

Slater, David (1992) «On the Borders of Social Theory: Learning From Other Regions», *Society and Space*, *10*: 307–327.

Tautz, Carlos (2005) «'Imperialismo' brasileiro». Tilgjengelig på http://www.terrazul.m2014.net/spip.php?article154. Lesedato 31.01.11.

Zibechi, Raul (2006) «Brazil and the Difficult Path to Multilateralism», IRC Americas Program. Tilgjengelig på http://americas.irc-online.org/am/3144. Lesedato 31.01.11.